

УДК 821.162.1-31.09(092)

МЕНЬОК Віра – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури та славістики, керівниця Полоністичного науково-інформаційного центру імені Ігоря Менька, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (polcentrum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-3078>

Scopus-Author ID: 57211508456

ПАВЛИШИН Уляна – магістрантка польсько-англійської філології філологічного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (pu2017r@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-4016>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.22>

Бібліографічний опис статті: Меньок В., Павлишин У. (2022). Конфлікт тілесності й духовності у патріархальному світі повісті Елізи Ожешко «Хам». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 49, 156–165, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.22>.

КОНФЛІКТ ТІЛЕСНОСТІ Й ДУХОВНОСТІ У ПАТРІАРХАЛЬНОМУ СВІТІ ПОВІСТІ ЕЛІЗИ ОЖЕШКО «ХАМ»

Анотація. У статті досліджено повість «Хам» Елізи Ожешко – однієї серед чільних письменниць та публіцисток доби польського літературного позитивізму. Головну увагу зосереджено на літературознавчому й психологічному аналізі твору та антропологічній інтерпретації конфлікту тілесності й духовності як домінантного в його художній цілості. З'ясовано позицію авторки стосовно становища жінки в патріархальному суспільстві та стратегії поетикальних утілень авторських емансипативних концепцій в інтерпретованому творі. Наголошено на дискурсі психологічної прози в польському літературознавстві. За посередництвом оглядового аналізу феміністського руху в Польщі з'ясовано емансипативний контекст у творчості письменниці. Психологічну повість «Хам» проінтерпретовано в різних контекстах та з'ясовано концептуальні відмінності цього твору від тенденційної повісті «Марта» Елізи Ожешко. Окрему увагу присвячено українській рецепції творчості письменниці, що її інтенсивно започаткував Іван Франко. Ключова інтерпретаційна стратегія розвідки ґрунтується на зіставленні природних психоемоційних преференцій літературного суб'єкта з неприродним, неавтентичним оточенням, нав'язуваним стереотипними моделями патріархального суспільства. Інтерпретаційне послання зосереджене на непереборному конфлікті, що виникає між тілесністю та духовністю жіночого персонажа, котрий зіштовхується з патріархальною моральністю фемінно-маскулінних взаємин та потрапляє у пастку власного фемінного єства, переживає неминучу травму антропології тілесності та – також неминуче – мусить обрати самогубство як єдино можливу втечу від принизливо неприйнятної реальності, подиктованої патріархальною мораллю, релігійністю та архаїчно усталеним родинним укладом. Жіночий персонаж повісті Елізи Ожешко «Хам» стає жертвою обмежень власної тілесності задля духовного визволення, однак жертвою цього ж конфлікту стає й чоловічий персонаж, неспроможний усвідомити іншості жінки, відчуженої від патріархальної парадигми, що її репрезентує та з якою цей чоловічий персонаж ототожнюється.

Ключові слова: Еліза Ожешко, позитивізм, антропологія літератури, психологічна проза, духовність, тілесність, емансипація, фемінізм, фрейдизм.

MENIOK Vira – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of World Literature and Slavonic Languages, Director of Igor Meniok Information and Research Centre for Polish Studies, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 2 Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine (polcentrum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-3078>

Scopus-Author ID: 57211508456

PAVLYSHYN Uliana – Master's Degree Student of Polish-English Philology at the Faculty of Philology, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 2 Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine (pu2017r@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-4016>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.22>

To cite this article: Meniok V., Pavlyshyn U. (2022). Konflikt tilesnosti i dukhovnosti u patriarkhal'nomu sviti povisti Elizy Orzeszkowa «Kham» [The Conflict of Corporeality and Spirituality in the Patriarchal World of Eliza Orzeszkowa's Novel «The Boo»]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 49, 156–165. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.22> [in Ukrainian].*

THE CONFLICT OF CORPOREALITY AND SPIRITUALITY IN THE PATRIARCHAL WORLD OF ELIZA ORZESZKOWA'S NOVEL "THE BOOR"

Summary. *The article examines the novel «The Boor» by Eliza Orzeszkowa – one of the leading writers and publicists of the era of Polish literary positivism. The main attention is focused on the literary and psychological analysis of the work and the anthropological interpretation of the conflict of corporeality and spirituality as dominant in its artistic integrity. The author's opinion on the position of women in patriarchal society and the strategy of the poetic embodiment of the author's emancipative concepts in the interpreted work has been clarified. The emphasis is on the discourse of psychological prose in Polish literary criticism. Through a review of the feminist movement in Poland, the emancipative context in the writer's works has been investigated. The psychological novel «The Boor» has been interpreted in different contexts and the conceptual differences of this work from the tendentious novel «Marta» by Eliza Orzeszkowa have been clarified. Special attention is paid to the Ukrainian reception of the writer's works that was intensively initiated by Ivan Franko. The key interpretive strategy of the article is based on comparing the natural psycho-emotional preferences of the literary subject with the unnatural, inauthentic environment imposed by stereotypical models of patriarchal society. The interpretive message focuses on the insurmountable conflict that arises between the corporeality and spirituality of the female character, who confronts the patriarchal morality of feminine-masculine relationships and falls into the trap of her own feminine nature, experiences the inevitable trauma of the anthropology of corporeality and – also inevitably – must choose suicide as the only possible escape from the humiliatingly unacceptable reality dictated by patriarchal morality, religiosity and the archaically established family life. The female character in Eliza Orzeszkowa's novel «The Boor» becomes a victim of the limitations of her own corporeality for spiritual liberation, but the victim of the same conflict also becomes a male character who is unable to comprehend the otherness of a woman alienated from the patriarchal paradigm that represents her and with which this male character is identified.*

Key words: *Eliza Orzeszkowa, positivism, anthropology of literature, psychological prose, spirituality, corporeality, emancipation, feminism, and Freudianism.*

Постановка проблеми. Творчість відомої польської письменниці Елізи Ожешко склала цілу епоху у польському літературному розвитку. Її твори були глибоко актуальними, про що свідчать гострі полеміки, які з'являлися після публікації кожної її книги. Класичний польський літературознавець Вільгельм

Фельдман називає письменницю «символом цілої літературної доби, цілого періоду польської культури»¹ (Feldman, 1903, с. 152), а Іван Франко вже у першому своєму листі до Ожешко називає її «звільною першої величини»

¹ Тут і далі переклади назв творів та цитат з польської мови – авторок статті.

(Франко, 1986, с. 47). На світогляд творчині неабиякий вплив мало польське січневе повстання 1863 року. Соціально-економічні, ідеологічні та економічні трансформації у Польщі стали підґрунтям письменства Ожешко, яка була не лише свідком, а й учасницею героїчних подій. Вона була першою жінкою в Польщі, яка стала професійною та визнаною письменницею. Її творам властива психологічна глибина та суспільно-історична панорамність, актуалізація ключових проблем людства, а її герої стали соціокультурними типами в літературі позитивістської та премодерністської доби. Еліза Ожешко однією серед перших у польській літературній генезі висунула проблему емансипації жінки, що є стрижневою у повісті «Хам» та інших літературних й публіцистичних творах авторки.

Аналіз остатніх досліджень та публікацій. Варто ініціально наголосити, що особливий внесок у формування української рецепції творчості Елізи Ожешко зробив Іван Франко, який свого часу писав: «Чи не розгніваєтесь, шановна добродійко, якщо й до вас звернуся з проханням – зробити честь моему виданню хоч маленьким твором вашого знаменитого пера? Правда, наші галицькі русини знають ваші праці з оригіналу, але мало хто з них знає вас як приятельку нашого народу. Сором також нашій, хоч убогій, літературі, жодного з ваших творів досі не переклали на нашу мову» (цит. за: Возняк, 1995, с. 126). Українські переклади творів Елізи Ожешко виходили головню за сприяння Івана Франка. Одним серед перших перекладачів новелістики польської письменниці був Осип Маковей, котрий, зокрема, тлумачив українською оповідання «А...В...С». 1885 року Олександр Кониський переклав новелу «Великий» – провадив листування із письменницею щодо цього перекладу. Суттєво доклався до української трансляторської рецепції літературного доробку Ожешко також Антін Крушельницький. «Вибрані твори» Елізи Ожешко вийшли українською 1929 року: повість «Міртала» в перекладі Михайла Лебединця, повість «Відьма» («Дзюрдзі») у скороченому перекладі Олени Єзерницької. Варто наголосити, що українського перекладу досліджуваного нами твору досі немає, однак він подекуди став предметом зацікавленості українських науковців.

Серед сучасних українських дослідників творчості Елізи Ожешко (щоправда, головню новел) вирізняємо Ірину Спатар, котра аналізує фемінний тип нарації й концепції жіночої емансипації в літературно-критичному доробку польської письменниці, та Наталії Кобринської, зокрема, на прикладі ранньої повісті Ожешко «Марта» (Спатар, 2019; Спатар, 2010). Методологічно-інтерпретаційним опертям для нашого дослідження стала праця Тетяни Солдатенко, присвячена біблійним мотивам та алюзіям у творі «Хам» – науковиця доходить суттєвого для нашої інтерпретаційної нарації висновку: «Образ Франки, яку часто називають „польською Манон Леско”, асоціюється з біблійним образом Марії Магдалини. Але каяття до Франки прийшло занадто пізно і закінчилось самогубством» (Солдатенко, 2008, с. 84).

Основоположною методологічною базою, що сформувала стратегічні напрями інтерпретаційних розважань у пропонованій статті, стали дослідження польських літературознавців, на чії роботи опираємося у викладі матеріалу.

У нинішньому літературознавчому ресурсі маємо вельми недостатньо українських досліджень емансипативного дискурсу творчості Елізи Ожешко загалом та інтерпретованого нами твору зокрема, чим і зумовлена **актуальність** проблематики, запропонованої у нашій статті. Окрім того, наша розвідка поглибить концептуальність тілесності й духовності у річищі антропології та психології літератури, сприятиме з'яві нових перспектив української літературознавчої рецепції творчості Елізи Ожешко та наблизить українському читачеві постать і літературний доробок письменниці.

Метою розвідки є виявлення інтерпретаційного потенціалу емансипативного дискурсу в літературі та стратегічно нове прочитання повісті «Хам» Елізи Ожешко у річищі літературної антропології та психології літератури. У межах реалізації дослідницької мети ставимо такі основні **завдання**: з'ясування емансипативно-феміністичного контексту творчості Елізи Ожешко; концептуалізація антропологічно-літературної проблеми тілесності у патріархальному світі інтерпретованого твору; інтерпретація повісті «Хам»

на тлі конфлікту тілесного й духовного літературного суб'єкта.

Виклад матеріалу. Долання соціокультурних, суспільно-історичних та психоемоційних меж між чоловіками та жінками було актуальним завжди, адже історія нерівності між фемінним та маскуліним первнями людської спільноти є дуже довгою: ще зовсім недавно відсутність у жінок права політичного вибору було нормою, а в нинішньому суспільстві жінки все ще здебільшого заробляють менше, ніж чоловіки, доволі часто не можуть займати престижних посад тощо. Ельжбета Адам'як наголошує, що «це не жінки є проблемою, а те, як про них думали й думають надалі, незалежно від статі, хоч історично саме чоловіки писали про жінок» (цит. за: Szostakiewicz, 2005, с. 2).

Іван Павло II у своїй феміністичній програмі постулював два основні завдання: розпізнавання автентичності жінки та вираження її в усіх проявах суспільного життя. Папа римський наголошував, що жінки реалізують розвій людства на однаковому рівні з чоловіками, хоч у відмінний і комплементарний спосіб (див.: Mroczkowski, 1998, с. 10).

У різноспрямованих гуманітаристичних дослідженнях неможливо знайти вичерпне визначення поняття фемінізму. Губерт Іздебський пише, що під терміном «фемінізм» можна розуміти жіночий визвольний рух як ідеологію, за якою жінки є дискримінованими через їхню стать (Izdebski, 2010). Джун Ганнам, підсумовуючи поняття фемінізму, виокремлює його головні ознаки: нерівність, через яку жінки мають підкорятися чоловікам, та утискання їхньої автономії (Hannam, 2010). Широко побутує окреслення фемінізму як жіночого руху, в якому жінки висловлюють свої погляди та вимоги, постулюють свій канон окремої соціокультурної й політичної групи, що її кривдять у суспільстві, тож цю кривду слід усунути зусиллями самих жінок (Lisowska, 2010). Ева Левандовська додає, що фемінізм – це не лише битва статей, але й активність жінок та сила глобального суспільного руху (Lewandowska, 2003, с. 64).

У дослідженні Ірини Дробот «феміністичних горизонтів» Юлії Крістєвої наголошено, що вона виокремлює дві генерації феміністок. Перша генерація – суфражистки

та екзистенціальні феміністки, які намагалися утвердити свою присутність у лінійному часі. Цей рух глибоко закорінений у соціально-політичному житті тої чи тої нації. Перша генерація феміністок виборола певну рівність прав і, що не менш важливо, змогла абстрагуватися до образу «універсальної жінки». Друга генерація народилася після неспокійного (передусім для Франції) травня 1968 року й позначена впливом естетичного та психоаналітичного досвіду. Знехтувавши суто політичними зацікавленнями, цей рух сконцентрувався на питаннях жіночої ідентичності як такої. Такий фемінізм утверджує себе поза межами лінійного часу й окреслює присутність жінки в архаїчній (міфічній), циклічній та монументальній часовості (Дробот, 2000, с. 7).

У польському феміністичному русі традиційно виокремлювано сім хвиль, однак найсильнішою була третя хвиля (1870–1899), що з'явилася у Польщі під впливом західноєвропейського фемінізму. Ключовою ознакою цього періоду була суттєва підтримка чоловіків, котрі представляли права жінок. Скажімо, Адам Вісліцький опублікував статтю «Незалежність жінок» (1870), а найрадикальніші феміністичні погляди презентував Едвард Прондзунський у книзі «Про права жінок» (1873), у якій проголошував рівність прав між чоловіками та жінками. Питання емансипації жінок інтенсифікувалося й у Львівському університеті – професор Леон Білінський прочитав цикл лекцій на тему «Про працю жінок в економічному становищі», у яких вимагав економічної та інтелектуальної емансипації для жінок, доступності для них вищої освіти. Це лише кілька прикладів, що ілюструють риторичу третьої хвилі польського феміністичного руху.

Еліза Ожешко невтомно наголошувала на проблемах польських жінок у ХІХ столітті. У своєму трактаті «Кілька слів про жінок» (1873) намагалася пояснити, у чому насправді полягає емансипація серед жінок, адже дуже часто її однобоко чи спотворено інтерпретувало суспільство. На її переконання, багато жінок розуміють емансипацію як відкидання усіх родинних та домашніх обов'язків, натомість справжня емансипація виникла з потреби «звільнення жінок від рабських оков»

(Orzeszkowa, 2005, с. 478). Однак це не означало звільнення жінок від родинних обов'язків та подружнього життя, яке становить основу життя кожної жінки.

Письменниця переконувала, що прагнення емансипації жінок часто народжується з їх слабкої натури. Відомо, що жінки є слабшими від чоловіків, а в старожитні часи мали набагато менше прав, ніж чоловіки. Ось як вона це тлумачила: «Od braku sił moralnych na samoistne i logiczne życie, od klątwy wiecznego niemowlęctwa i anielstwa, od wypatrywania z cudzej ręki kawałka powszedniego chleba, od wiecznego zamykania przed nimi (kobietami) dróg poważnej i użytecznej pracy» (там само, с. 475). Відтак Еліза Ожешко наголошувала, що жінки не готові до труднощів життя: «Przed ślubem wyobrażają sobie wspaniałe życie, lecz często bywa inaczej» (там само, с. 472).

Справді, у тодішньому патріархальному суспільстві жінки нерідко вважали, що до шлюбу вони створені для втіхи чоловіків, а після заміжжя – лише для репродукції роду. Жінки віддавалися тілесним утіхам й не зважали на наслідки цієї наївності, які могли привести до небажаної вагітності. Часто молоді жінки, які «неочікувано» ставали матерями, віддавали своїх дітей на утримання або ж узагалі покидали їх, позаяк у своїй поведінковій моделі нездатні були думати про майбутні наслідки. Схоже вчинила головна героїня повісті «Хам» Франка, яка повернулася до свого чоловіка з нешлюбною дитиною: «Kiedy Chtawjan naparł się raz, aby spać przy niej, naprzód perswadowała mu, aby na łóżko wlaźł i przy „tatce” spał, a potem Pawła poprosiła, aby dziecko do siebie wziął. W prośbie tej dźwięczało wyraźnie coś na kształt przerażenia» (Orzeszkowa, 1970, с. 115). Узявши дитину спати біля себе, чоловік водночас узяв відповідальність за її виховання та життя після смерті жінки.

Франка мала свої погляди щодо патріархального світу: «Chłopcóm lepiej było: jeden, podróślszy trochę, do wojska wstąpił, a drugi do mularki poszedł, choć ta mularka i przeciwna jego urodzeniu była, ale co zrobić? z nędzy!» (там само, с. 21). Сама авторка наголошує, що «chłopcuy tedy, jak chłopcuy – zawsze im lepiej na świecie» (там само, с. 21).

Ще одним твором в емансипативному дискурсі літературного доробку Елізи Ожешко є її рання тенденційна повість «Марта» (1873). Головна героїня Марта Свіцька не знає, як реалізувати себе у суспільстві після смерті чоловіка, не може знайти роботи, аби прогодувати хвору доньку. Її історія, як і у випадку Франки, також закінчується трагічною смертю. Однак повість «Хам» містить глибший конфлікт, адже основна увага авторки прикута до психологічно-антропологічного аналізу центрального літературного суб'єкта.

У повісті «Хам» письменниця вкотре реінтерпретує раціоналістичну традицію протиставлення в антропології та психології людини тілесного й духовного. Стійкість цієї традиції свідчить про те, що ці два складники неодмінно конфліктують між собою. Те, що шкодить нашому тілові, має свій відбиток у нашій свідомості або ж навпаки. Десемантизована людина набула тілесності, яка перетворилася на своєрідне методологічне ноу-хау та активно використовується у сучасному філософському дискурсі (Гомілко, 2001). Включення людської тілесності до контексту гносеологічного, методологічного, предметно-практичного ставлення людини до світу й до самої себе розширює можливості цілісного сприймання людини, що в поновочасну добу набуло ваги глобальної цивілізаційної проблеми (Косяк, 2002, с. 7).

Про актуалізацію антропологічно-психологічного феномену тіла людини, серед іншого, свідчать: 1) загострення проблем здоров'я, що найбільш актуально для умов життя у великих містах – підвищена нервозність, психічні розлади, серцево-судинні, алергічні, астматичні захворювання, наркологічна та алкогольна залежність уже давно стали повсякденними сателітами урбанізації (Брехман, 1991); 2) розвиток феміністського руху, який загострив проблему тіла та його експлуатації: якщо основа утисків жінки – це її тіло, жертвою якого вона є передусім сама, то необхідно зосередити увагу саме на ньому; прогрес у медицині, в контролі над народжуваністю та інші цивілізаційні успіхи повинні звільняти жінку від її залежності від власного тіла, що, як переконують теоретики фемінізму, і є однією з форм її звільнення загалом (Бовуар, 1997); 3) набуття тілом особливого

сенсу як носія символічної цінності в умовах сучасної цивілізації (Брехман, 1991).

У поновочасному гуманітаристичному дискурсі тіло трактують як антропологічно-психологічну та соціокультурну цінність, якою жінки маніфестують свою спільноту належність та особистісну ідентичність, на підставі якої практикують свій індивідуальний та колективний стиль життя. Окремі феміністки погоджуються з твердженням Ніцше про те, що в нашому мисленні бере участь не лише чистий розум, а й наше тіло. Християнська мораль навчила нас, що тіло – це гріховна плоть, а тіло насправді – це головний стрижень, на якому тримається наша екзистенція в цьому світі. Це означає, що коли ми відмовляємося від нашого тіла, то відмовляємося від самих себе, від своєї ідентичності. Ніцше виразно актуалізує ідею тілесності. Тіло стає темницею душі, її ув'язненням. Від мук цього ув'язнення душа звільняється лише після смерті, коли потрапляє в ідеальний світ.

Мішель Фуко, провідний теоретик постмодернізму в його семіологічній концептуалізації, наголошує, що тілесність не є чимось натуральним, позаяк тіло є предметом певної ідеології, якій служить для того, аби підтримувати дисципліну не лише окремої людини, а й цілої популяції (Foucault, 1998).

Упродовж багатьох століть родина була найважливішою, навіть єдиною сферою діяльності жінки, яка визначала її стосунки з іншими людьми та соціальними групами, детермінувала її соціальне становище. Саме сім'я формувала жінку, впливала на її поведінку, прагнення та способи сприймання світу. Соціальна та сімейна роль жінки були чітко визначеними – родина складала панівну компоненту її особистості. Прокреаційна та сексуальна функції перебували у стисломому зв'язку. Життя жінок було пов'язане лише з тілесністю в її первинному, біологічному значенні. Материнство було центральною й домінантною компонентою усього жіноцтва. Бездітні жінки ставали предметом висміювання та принизливих жартів, підлягали значнішій соціальній стигматизації, ніж бездітні чоловіки.

З наведених міркувань випливає, що фізична та сексуальна сфери тілесності регульовані різними чинниками соціальних

норм: моральними, релігійними, правовими, які визначають правильну поведінку жінок. Попри те що ці норми історично мінливі, жінки піддаються постійному контролю та насиллю. Ба більше, жінки завжди піддавалися подвійному контролю: обмежені поступованим чоловіками канонам жіночої краси, жінки потрапили в пастку дисципліни, згідно з якою тіло має бути струнким та охайним. Елен Кашак твердить, що тіло «слабшої половини» людства завжди підлягало певному оцінюванню, що полягало в зіставленні жінкою свого тіла з іншими жіночими тілами (Kaschak, 2001).

Варто окремо наголосити на антропологічній та психологічній спільності тілесності й сексуальності в патріархальному світі повісті Елізи Ожешко «Хам». Описуючи сексуальність Франки, письменниця розважає: «[...] stała zgrabna i biała willa, w różowych światłach poranku postać jej, szczupła, zgrabna, w pół naga, z żałośnie wyciągniętymi ramionami, posiadała wydatność doskonale wypukłej rzeźby. Była ona w pół naga, bo wysoko podniesiona spódnica nie zakrywała jej kolan, a ciemny kaftan, z zawiniętymi rękawami i szeroko otwarty, odkrywał całe prawie ramiona, szyję i część piersi, którym blaski wschodu nadawały barwę złotawą» (Orzeszkowa, 1970, с. 11). Інший фрагмент описує думку чоловіків про тіло героїні: «Oj, pewno, że chciałby, czemuby nie chciał? Jeszcze nie było na świecie takiego mężczyzny, co by takiej śliczności nie chciał. Taka ty delikatna, taka ty ładna i weseleńka, i żwawieńka, jak ta biała koza na łące, albo jak ta królowna w pałacu...» (там само, с. 156).

Наведемо паралель із станом тіла Франки наприкінці її земного життя: «Chustkę tylko powolnym ruchem z głowy zdjęła, odkrywając czarne, rozpuszczone, roztrgane włosy i twarz woskowo żółtą, ze zsiniałymi ustami i spuszczone powiekami. Ramiona jej wzdłuż ciała opadły; wyglądała zupełnie tak, jak winowajcy czasem, przed obliczem sądu stojący wyglądają; wszystko w niej wyrażało straszny, druzgocący ciężar wstydu» (там само, с. 187). На героїню не вплинула старість, а лиш те, що вона пережила за час свого існування в родино-патріархальному світі. Усі моральні перипетії відобразились на зовнішньому вигляді її тіла.

Кожна фізіологічно зріла людина має сексуальну потребу. Небажання тілесної близькості, відсутність сексуального контакту в подружній парі можуть спричинити зраду, що й можемо продемонструвати на прикладі головної героїні повісті «Хам», коли вона покинула свого чоловіка Павла: «*От, biedna, nieszczęśliwa! Znów na wołoczaszce życie, na poniewierkę i na wszelakie złości swoje i ludzkie poszła... Znów dusza jej zgubiona i bez ratunku nijakiego w piekło leżąca... a ja myślał, że ją wyratowałem... od męki na tym, a od potępienia na tamtym świecie wyratowałem. Nie chciała. Nie wytrzymała. Czysta pijaczka, choć i wódki nie pijała. Oj, biedna ona, biedna!*» (там само, с. 108).

Іноді джерелом конфлікту тілесного й духовного стає якась травматична подія, іноді – послідовність подій або поступний конфліктний процес між тілесністю й духовністю. Тому варто інтерпретаційно пізнати сексуальну біографію жіночого літературного суб'єкта. Знову прикладом слугуватиме сам текст: «*[...] kiedy jeszcze dwanaście lat miała, dawali jej ciastka i orzechy za to, aby pozwoliła im siebie całować. Mówili, że jest ładna, i jej się to podobało; ale oni wcale się jej podówczas nie podobali. Bała się ich bardzo i, wyrzekając się nawet orzechów i ciastek, chowała się od nich, jak mogła; zupełnie jednak schować się nie mogła, bo często na ulicy bywała, to z dziećmi różnemi bawiąc się, to do dobrych ludzi z prośbą o kawałek chleba, albo o parę drebek na opał, chodząc*» (там само, с. 11).

Ще у дитинстві маленька дівчинка Франка була змушена продавати своє тіло, що в майбутньому спричинило психологічну травму та відчуження від дорослих чоловіків, відтак у зрілому віці привело до сексуального відхилення (тілесний контакт та розбещення малолітнього племінника Павла).

Варто з'ясувати антропологічно-психологічні причини такого тілесного й водночас духовного відхилення-відчуження жіночого персонажа – підґрунтям для цього слугуватимуть праці Зигмунда Фрейда. Згідно з його розумінням, лібідо – це енергія сексуального потягу, яка насамперед має несвідому форму й може поширюватись на інші форми поведінки, пов'язані зі ставленням до самих себе, до батьків та дітей (Фрейд, 2008 с. 74). Фрейд

наголошує, що лише з настанням фізичної зрілості оформлюються відмінності між чоловічим та жіночим характером, себто їхня протилежність, яка впливає на весь спосіб життя людини більше, ніж будь-що інше. На думку визначного психоаналітика, джерело наших проблем закладене глибоко в психіці, тож аби зрозуміти ключову проблему, варто звернутись до психоаналізу (там само, с. 54).

Описуючи Франку, Еліза Ожешко ілюструє її метафізичну тривогу та незвичну нервовість: «*[...] miała ona wśród wiejskich niewiast i dziewcząt pozór szczupłej, zwinnej, ruchliwej pliszki wypadkiem między ciężkie kokosze i nieśmiałe gołębice wmieszanej [...] sześćdziesięcioletnia Awdocja [...] wyglądała przy niej jak upostaciowanie zdrowia i siły. [Franka] wyglądała jak dziecko całkiem innego świata. [...] Franka nie widzi celu i sensu ciężkiej pracy na roli i rzece, nie jest także, ze względów zdrowotnych, do niej zdolna. Ciągłe szuka rozrywki, na wsi wszystko ją nudzi, a brak zabawy o chwilowe przynajmniej szaleństwo mógł ją przyprawić*» (Orzeszkowa, 1970, с. 73). Франка завжди чогось чекає, завжди прагне до чогось, але не намагається нічого зробити. Вона перебуває у нескінченно убогій реальності її життя. Це і є глибокою драмою долі цієї жінки. Чим більше вона прагне, тим глибше загрузає у вульгарності.

Важливе місце у повісті займає вроджена особливість сексуальної конституції центрального жіночого персонажа. Фрейд стверджує, що ненормальна сексуальна конституція – результат спадковості. Справді, адже сама Франка згадувала, що її матір вела не надто взірцевий спосіб життя. Це і знайшло віддзеркалення в житті героїні. Нудний чоловік, беззмістовне життя, материнство, конфлікт між її тілом та душею приводять до смерті, яка – єдина – мала нарешті принести їй спокій: «*Zanim jednak do niej dobiegł, wiatr silnie powiał, a z pomiędzy sosen wyfrunął i o parę stóp nad ziemią gwałtownie zaszamotał się różowy fartuch Franki. Oprócz tego różowego łachmanka, w bladym świetle wychodzącego z za chmur słońca rozmiotanego, Paweł nie zobaczył nic, ale odgadł wszystko. Teraz już i on jej nie wyratuje*» (там само, с. 156).

Павел справді жалюгідний і смішний у своїй абсолютній приземленості, він не воліє

нічого більшого. Цей рожевий фартух символізував прагнення Франки до втечі від пласкої злиденності, убогих мрій та вигаданих ідеалів. Тепер її тіло належатиме лише їй.

Цікавими є семантика та інтерпретаційний потенціал назви твору «Хам». Словники подають різні трактування слова «хам». До прикладу, що хам це – біблійний персонаж, син Ноя або ж просто нетовариська людина. Також хамом називають людину, яка порушує чийсь особистий простір, або вульгарну особу, яка грубіянить. Франка вже при першій зустрічі називає Павла «хамом»: «*Ot, cham!*» (там само, с. 12). У її розумінні – це людина, яка живе в селі, має низьке походження та є неграмотною. Франка завжди намагається показати себе кращою за інших, адже почуватися вищою від усієї сільської спільноти, хоча від цієї спільноти її відрізняє лише вміння читати: «*A ty do mnie swoim chamskim językiem mówić nie śmiej. I rozkazywać mnie nie śmiej. Ja nie twoja służa. Ja choć zwariowawszy i wyszłam za ciebie w porównaniu z tobą panią jestem. Księżną. Królową. Ty mnie służyć powinien i pył przed moimi nogami zmiatać*» (там само, с. 153). Саме так героїня звертається до свого чоловіка. Жінка насправді нічим інтелектуально не перевершувала свого нікчемного чоловіка та інших обивателів, та все ж вона відрізнялася від них однією суттєвою особливістю: всі, хто оточують її, завжди задоволені життям, вона ж – завжди незадоволена.

Павел репрезентує клас «хамів». Це небагатий рибалка-вдівець, покликанням якого є допомога іншим людям. Його складно було б назвати хамом, адже у цьому героєві втілено найкращі моральні риси. Він – уособлення милосердя, навіть Франка називає його «пророком». Однак, він піддається думці людей, піддається усталеним стереотипам патріархального суспільства, коли підіймає руку на Франку: «*Bij ją, Pauluk! bij i duchu słuchaj! Za wszystko bij! i za rozpustę, i za złość, i za hultajstwo, bij! Nie żałuj, a bij! Łaskawość nie pomogła, i modlitwa święta nie pomogła, i gonienie do roboty nie pomogło; może jeszcze bicie pomoże. Może będzie bać się, może na nią groźby potrzeba, może, groźbę przed sobą widząc, opamięta się! Już widać innej rady dla niej nie ma! bij!*» (там само, с. 156).

Попри доброту душі та лагідний характер, – через зміну поведінкової моделі, подиктовану патріархальним маскулініним імперативом, – Павел поступово ототожнюється з антропологічно-психологічним стереотипом чоловіка, котрий у патріархальному світі вважається господарем, а насправді залишається хамом, тому що лише такою може бути і є його психічна та інтелектуальна ідентичність. Він стає хамом в обох значеннях цього слова – і як людина, що поводить себе неналежно чи нахабно, не дотримуючись культурних, соціальних та моральних норм, і як примітивний чоловік з низьким інтелектом. Саме в цьому криється причина конфлікту тілесності й духовності центрального чоловічого персонажа повісті Елізи Ожешко «Хам».

Стає очевидним, що Еліза Ожешко майстерно продемонструвала емансипативний дискурс психологічного портрета міської жінки, яка живе серед «хамів». Франка відчужена від спільноти, яка її не розуміє. Вона знає, що вона інша. І це порушує її нормальне функціонування серед решти жінок, які відкидають чужі для патріархального світу ідеї. Її власна психоемоційна природа страчує її. Природа, яку вона не може, а може й не хоче опанувати та приборкати. Це – історія про загублену людську особистість, яка, з одного боку, не хоче змінюватися, а з другого, – прагне повного прийняття. Франка не розуміє й не приймає патріархальних правил сільського життя – місця, де громада живе в рівності та повазі, де немає джентльменів. Франку експлуатують як жінку, яка має нести відповідальність лише за дім та сім'ю. Вона намагається подолати стереотипи патріархального світу, однак люди, які живуть довкола неї, не можуть її прийняти. Саме такі процеси й слугували причиною виникнення емансипативно-феміністичних рухів, антропологічно-психологічні джерела яких спостерігаємо через інтерпретаційне наближення історії життя та смерті центрального жіночого персонажа психологічної повісті «Хам», поміщеного письменницею в домінуючий конфлікт тілесності й духовності. Душа Франки не усвідомила обмеженості тіла, що спричинило трагедію: героїня прогала у своїй внутрішній боротьбі, обравши єдино можливий шлях – самогубство.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави висувати, що інтерпретований твір «Хам» – це психологічна повість, яка закономірно вписується у контекст позитивістської та премодерністської психологічної прози, що стрімко розвивалася у літературному дискурсі на зламі XIX та XX століть, коли саме сформувався новий літературний тип особистості. Основними антропологічно-психологічними та генологічними ознаками інтерпретованого твору як взірця психологічної прози слід уважати: преферентність індивідуальних проблем людської особистості, її відносин зі

своїм класом та суспільством загалом; зосередженість дії не на практично-емпіричному житті героїв та їх соціально-типологічній сутності, а на духовній діяльності та індивідуальній самосвідомості. Повість «Хам» є взірцем психологічної прози, позаяк Франка – складна особистість, яка перебуває в неминучому конфлікті з середовищем, шукає сенсу життя за межами станових уявлень, які породжують внутрішній конфлікт тілесності та духовності. Антропологічно-психологічна структура свідомості літературного суб'єкта визначає структуру повісті в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

- Бовуар С. де.** Второй пол. Т. 1 и 2. Москва, Санкт-Петербург : Алетея, 1997. 832 с.
- Брехман И.** Валеология – наука о здоровье. Москва, 1991. 206 с.
- Возняк М.** Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні. *З життя і творчості І. Франка.* Київ : Вид. АН УРСР, 1955. 120 с.
- Гомілко О.** Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі. Київ : Наукова думка, 2001. 340 с.
- Дробот І.** «Феміністичні горизонти» Юлії Крістєвої. *Магістеріум. Літературознавчі студії* / упоряд. А. Кравченко; редкол.: В. Моренець (голова) та ін. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Вип. 4. Київ : Стилос, 2000. С. 4–9.
- Косяк В.** Епистемология человеческой телесности. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2002. 362 с.
- Солдатенко Т.** Біблійні мотиви в «білоруському циклі» Е. Ожешко. *Слово і час.* 2008. № 2. С. 83–87.
- Спатар І.** Ідеї жіночої емансипації в літературно-критичній творчості Елізи Ожешко і Наталії Кобринської. *Султанівські читання.* Вип. VIII. Івано-Франківськ, 2019. С. 34–44.
- Спатар І.** Фемінний тип нарації у новелістиці Елізи Ожешко й Івана Франка. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського.* 2010. Вип. 12. С. 362–370.
- Франко І.** Зібрання творів у п'ятдесяти томах / редакційна колегія: Є. Кирилук (голова) та ін. Академія наук Української РСР. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Том 49: Листи (1886–1894) / редактор тому Ф. Погребенник, упорядкування та коментарі Н. Вишневської та ін. Київ : Наукова думка, 1986. 810 с.
- Фройд З.** Три нариси з теорії сексуальності / переклад з німецької Ю. Кузнецов, А. Фурман. *Психологія і суспільство.* Тернопіль. 2008. № 4. С. 45–91.
- Feldman W.** Współczesna literatura polska. 1880–1901. Kraków : Druk. Narodowa, 1903. 475 s.
- Foucault M.** Nadzorować i karać. Narodziny więzienia / przeł. T. Komendant. Warszawa : Wydawnictwo Fundacja Aletheia, 1998. 314 s.
- Hannam J.** Feminizm / przeł. A. Kaflńska. Poznań : Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2010. 204 s.
- Izdebski H.** Doktryny polityczno-prawne. Warszawa : Lexis Nexis, 2010. 410 s.
- Kaschak E.** Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne. Gdańsk : Gdańskie Wydaw. Psychologiczne, 2001. 246 s.
- Lewandowska E.** Feminizm a globalizacja. *Dziś.* 2003. Nr 12. S. 64.
- Lisowska E.** Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie. Warszawa : Wyd. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2010. 315 s.
- Mroczkowski I.** Nowy feminizm w nauczaniu Jana Pawła II. *Więź.* 1998. Nr 1. S. 10–19.
- Orzeszkowa E.** Cham. Warszawa : Czytelnik, 1970. 201 s.
- Orzeszkowa E.** Kilka słów o kobietach. *Publicystyka społeczna* / pod red. G. Borkowskiej. T. 1. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. 478 s.
- Szostakiewicz A.** Bóg kobiet. *Polityka.* 23 marca 2005. S. 5.

REFERENCES

- Beauvoir, Simone de.** (1997). *Vtoroj pol* [The Second Sex] (Vols 1–2). Moscow [in Russian].
- Brekhman, I.** (1991). *Valeologiya – nauka o zdorovyie* [Valeology is the science of health]. Moscow [in Russian].
- Wozniak, M.** (1955). *Eliza Ozheshko ta Ivan Franko u vzayemnomu lystuvanni* [Eliza Ozheshko and Ivan Franko in mutual correspondence]. In *Z zhyttia i tvorchosti I. Franka – From the life and work of Ivan Franko*. Kyiv [in Ukrainian].
- Homilko, O.** (2001). *Metafizyka tilesnosti: kontsept tila u filosofs'komu dyskursi* [Metaphysics of corporeality: the concept of the body in the philosophical discourse]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Drobot, I.** (2000). «Feministychni horyzonty» Yuliyi Kristevoyi [«Feminist Horizons» by Julia Kristeva]. A. Kravchenko, V. Morenets & others (Eds). *Magisterium. Literaturoznavchi studii – Magisterium. Literary studies* (Vol. 4), (pp.4–9). Kyiv : Natsionalnyi universytet Kyievo-Mohylianska akademiia «Kyiv-Mohyla Academy» [in Ukrainian].
- Kosyak, V.** (2002). *Epistemologiya chelovecheskoj telesnosti* [Epistemology of human corporality]. Sumy : ITD Universitetskaya kniga [in Russian].
- Soldatenko, T.** (2008). *Biblijni motivi v «biloruskomu tsikli» E. Ozheshko* [Biblical motives in the «Belarusian cycle» E. Ozheshko]. *Slovo i chas – Word and time*, 2, 83–87 [in Ukrainian].
- Spatar, I.** (2019). *Ideyi zhinochoyi emansipatsiyi v literaturno-kritichnij tvorchosti Elizi Ozheshko i Nataliyi Kobrinskoyi* [Ideas of women's emancipation in the literary-critical work of Eliza Ozheshko and Natalia Kobrynska]. *Sultanivski chitannya – Sultan's readings* (Issue VIII), (pp. 34–44). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Spatar, I.** (2010). *Feminni tip naratsyii u novelistitsi Elizi Ozheshko y Ivana Franka* [The feminine type of narration in the short stories by Eliza Ozheshko and Ivan Franko]. In *Komparativni doslidzhennya slov'yanskikh mov i literatur. Pam'yati akademika Leonida Bulahovskogo – Comparative studies of Slavic languages and literatures. In memory of Academician Leonid Bulakhovsky* (Issue 12), (pp. 362–370) [in Ukrainian].
- Franco, I.** (1986). *Zibrannya tvoriv* [Collection of works]. Kirilyuk E. (Ed.); Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute literature named after Taras Shevchenko. In F. Pogrebennik, N. Vyshnevskaya & others (Ed's), *Lysty (1886–1894) – Leaves (1886–1894)* (Vols 1–50; Vol. 3). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Freud, Z.** (2008). *Try narysy z teorii seksual'nosti* [Three essays on the theory of sexuality]. Yuriy Kuznyetsov, Anatoliy Furman (Trans). *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 2, 45–91. Ternopil [in Ukrainian].
- Feldman, W.** (1903). *Contemporary Polish literature. 1880–1901*. Krakow : Druk. Narodowa [in Polish].
- Foucault, M.** (1998). *Supervise and punish. The birth of the prison*. Warsaw : Wydawnictwo Fundacja Aletheia Wydawnictwo [in Polish].
- Hannam, J.** (2010). *Feminism*. (A. Kaflińska, Trans). Poznan : Zysk i S-ka [in Polish].
- Izdebski, H.** (2010). *Political and legal doctrines*. Warsaw : Lexis Nexis [in Polish].
- Kaschak, E.** (2001). *The New Psychology of Women. A Feminist Approach*. Gdansk : Gdańskie Wydaw. Psychologiczne [in Polish].
- Lewandowska, E.** (2003). *Feminism and globalization*. *Today*, 12, 64 [in Polish].
- Lisowska, E.** (2010). *Equality of women and men in society*. Warsaw : Szkoła Główna Handlowa w Warszawie [in Polish].
- Mrochowski, I.** (1998). *New feminism in the teaching of John Paul II*. *Bond*, 1, 10–19 [in Polish].
- Ozheshkova, E.** (1970). *Boor*. Warsaw: Czytelnik [in Polish].
- Orzeshkova, E.** (2010). *A few words about women*. In G. Borkowska (Ed). *Social Journalism* (Vol. 1). Krakow : Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Shostakewich, A.** (2005). *God of women*. *Politycy*, 5. March 23 [in Polish].